

AQLI ZAIF BOLALARDAGI TIBBIY YONDASHUVNI O'ZIGA XOSLIGI.

Musaeva Dilfuza Abduraxmonovna

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universitetida o'qituvchi.

Annotatsiya. Maqolada aqli zaif bolaga tibbiy xizmatning ahamiyati, talim tarbiya berish uni jamiyatga, ijtimoiy xayotga moslashtirish haqida fikrlar yuritilgan, aqli zaif bolalarning ta'lim – tarbiya olishlari, tibbiy xizmatdan foydalanish uchun yaratilgan keng imkoniyatlar, shart-sharoitlar bo'yicha fikr-mulohazalar yuritilgan. Aqli zaif bolalarni ijtimoiy xayotga moslashtirish, ularni mustaqil faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos jihatlari ochib berilgan, bu masalaning mohiyatiga oid qarashlar sanab o'tilgan. Shuningdek maxsus maktabinternatlarining asosiy maqsadi, vazifalari hamda aqli zaif bolaning mustaqil faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishda sub'yektlarning doimiy xamkorlik mexanizmlari zarurati asoslab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Klinik mezon, aqlan zaiflik, nerv sistemasi, irsiy hujayralar, oligofren bolalar, ijtimoiy muhofaza qilish.

**АЛИ ЗАИФ БОЛАЛАРДАГИ ТИББИЙ ЙОНДАШУВНИ ОЗИГА
ХОСЛИГИ.**

Аннотация. Мақолада ақли заиф болага тиббий хизматнинг аҳамияти, таълим тарбия бериш уни джамаятга, иджтимоий ксайотга мослатириш хақида фикрлар юритилган, ақли заиф болараннинг таълим – тарбия олишлари, тиббий ксиматдан фойдаланиш учун йаратилган имконият лар, шарт-шароитлар бо'йича фикр-мулохазалар юритилган. Ақли заиф болаларни иджтимоий хаётга мослаштириш, уларни мустақил фаолиятга тайёрлашнинг о'зига хос джихатлари очиб берилган, но масаланинг мохиятига оид карашлар санаб о'тилган. Шунингдек максус мактабинтернатларининг асосий максоди, вазифалари хамда ақли заиф боланинг мустақил фаолият ко'никмаларини шакллантиришда суб'ектларнинг доимий хамкорлик мексанизмлари зарурати асос о'тилган.

Калит со'злар: Клиник мезон, Ақлан заифлик, нервные системы, ирсий худжайралар, олигофрен болалар, иджтимоий мухофаза килиш.

**CHARACTERISTICS OF THE MEDICAL APPROACH IN MENTAL
CHILDREN.**

Abstract. The article discusses the importance of medical services for a mentally retarded child, the adaptation of him to society and social life, the wide range of opportunities and conditions created for mentally retarded children's education and training, and the use of medical services. Specific aspects of adapting mentally retarded children to social life, preparing them for independent activities are revealed, views on the essence of this issue are listed. Also, the main purpose and tasks of special boarding schools and the need for permanent cooperation mechanisms of subjects in the formation of independent activity skills of a mentally retarded child are justified.

Key words: Clinical criteria, mental retardation, nervous system, genetic cells, oligophrenic children, social protection.

Mamlakatimizda ro'y berayotgan iqtisodiy va ijtimoiy hayotning tubdan o'zgarishi aqli zaif bolalarni ijtimoiy himoya qilish muammosining favqulodda dolzarblashuviga olib keldi. Bir tomondan, umummilliy davlat tasarrufidan chiqarish, bozor islohotlari, ikkinchi tomondan, ijtimoiy ekologiya holatining yomonlashuvi, birinchi navbatda, aqli zaif bolalar tug'ilishining ko'p marta o'sishi jamiyatning shunga muvofiq shakllanishiga olib keldi. Butun ijtimoiy guruh aqli zaif bolalar, ular uchun umuman olganda ijtimoiy himoyaning alohida tizimini va xususan, davlat ijtimoiy siyosatini yaratish zarurligini ko'rsatmoqda. "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" ning 66-maqsadi aynan rivojlanishida turli muammolari bo'lgan bolalar va kattalarni to'laqonli turmush tarzi bilan ta'minlashda sifatli ta'lim xizmatlarini kuchaytirish va bu jarayonga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish ko'zda tutilgan. Jumladan, Taraqqiyot strategiyasida talim sifatini oshirish bo'yicha 2022-yilda quyidagi vazifalarni bajarish belgilab berildi.

Amaliyotda "aqlan zaif", "oligofren", "demensiya" degan atamalar ko'p ishlatiladi. "Aqlan zaiflik" — bu yig'ma tushuncha bo'lib, aqliy jihatdan qoloqlikning sodir bo'lgan vaqti, boshidan kechirilgan kasallikning harakteri, patologik o'zgarishlarning o'tishi, darajasi bilan bog'liq bo'lgan masalalarni ko'zda tutadi. Aqliy qoloqlikni belgilashda klinik, psixologik va pedagogik mezonlarni tafovut qilmoq kerak. Klinik mezon — aqliy qoloqlik va bu markaziy nerv sistemasining qanday organik kasalliklariga aloqadorligini, psixologik mezon-bilish faoliyatining turg'un buzilganligini. Pedagogik mezon — o'zlashtirish qobiliyati past bo'lib, bolaning dastur materiallarini o'zlashtira olmasligini ifodalaydi. Aqliy zaiflik – bu shunchaki «kichik aql» emas, bu markaziy asab tizimining organik shikastlanishi natijasida kelib chiqadigan butun psixikadagi, umuman shaxsiyatdagi

sifat o'zgarishlaridir. Bu rivojlanishning shunday atipiyasi bo'lib, unda nafaqat aql, balki histuyg'ular, iroda, xatti-harakatlar va jismoniy rivojlanish ham azoblanadi. Aqli zaif bolalarning patologik rivojlanishining bunday diffuz tabiati ularning yuqori asabiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Aqliy zaiflikning sabablari xilma-xildir, ammo ba'zi umumiy xususiyatlar unga xos bo'lib qoladi. Markaziy asab tizimiga zarar yetkazishning erta davri va kasallikning keyingi to'xtashi tufayli aqliy rivojlanish nuqsonli asosda sodir bo'ladi. Miya shikastlanishiga sabab bo'lgan kasallikning turli tabiatiga qaramay, aqliy rivojlanish shunga o'xshash sharoitlarda sodir bo'ladi, chunki miya shikastlanishi nutq va fikrlash rivojlanishidan oldin sodir bo'lgan. Aqliy zaiflikning barcha etiologik omillari odatda endogen-irsiy va ekzogen (organik va ijtimoiy-ekologik) ta'sirlarga bo'linadi. Aqliy zaiflikning avtosomal retsessiv shakllarining aksariyati metabolik kasalliklar bo'lib, ularning patogenezida metabolik kasalliklar (oqsillar, yog'lar, uglevodlar va boshqalar) katta rol o'ynaydi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, oligofrenik bolalarning aqliy rivojlanishining asosiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi: kognitiv faoliyatning shakllanmagan yuqori shakllari (tahlil, sintez, umumlashtirish, abstraktsiya); fikrlashning konkretligi va yuzakiligi; nutqning sekin rivojlanishi; hissiy-irodaviy sohaning yetukligi. Aqli zaiflar kognitiv qiziqishlarning kam rivojlanganligi bilan ajralib turadi, bu ularning oddiy tengdoshlariga qaraganda bilimga kamroq muhtojligida namoyon bo'ladi. Idrokning tor doirasi ham mavjud. Aqli zaiflar ba'zan muhim bo'lgan materialni ko'rmasdan yoki eshitmasdan, kuzatilgan ob'ektdagi, tinglangan matndagi alohida qismlarni tortib oladi. Bundan tashqari, idrok selektivligining buzilishi xarakterlidir.

Aqliy (intellektual) rivojlanishiga ko'ra oligofreniya uch darajada namoyon bo'ladi: 1) yengil; 2) o'rta; 3) o'g'ir. Yengil darajadagi aqli zaiflik — aql pastlik oligofreniyaning eng yengil darajasi bo'lib, bunday bolalarni tashqi ko'rinishiga qarab sog'lom tengdoshlaridan ajratib bo'lmaydi. Ular ko'pincha o'qishni ommaviy maktabning birinchi sinfidan boshlaydilar-u, lekin qisqa muddat ichida ulgurmovchi o'quvchilar orasiga qo'shilib qoladilar. Umuman, zehn va fahm-farosatga bog'liq ishlarda debil bolalar ancha qiynaladi, biroq ular yordamchi maktabga o'tib, dasturini o'zlashtirib chiqishsa, sanoat va hamda qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida, maishiy hizmat sohasida oddiy turdagi mehnat bilan shug'ullana oladi. O'rta va o'g'ir bolalar xattoki yordamchi maktab dasturi bo'yicha ham ta'lim olish qurbiga qodir emaslar. Ular ijtimoiy ta'minot vazirligi rivojlanishida kamroq orqada qolgan imbelsil bolalar, afsuski, yordamchi maktablarda goho uchrab turishadi. Ular yordamchi maktab dasturini o'zlashtira olmaydilar. Idiot bolalar hattoki o'z ota-onalarini ham tanimaydi. Ular o'zini-o'zi uddalay olmaydi.

O'zigao'zi xizmat ham qila olmaydi. Imbetsil bolalar idiot bolalarga qaraganda nisbatan tuzukroq rivojlangan bo'lsa ham, mustaqil hayot kechirolmaydi. Yengil aqli zaif bolalarning bilish faoliyatidagi kamchiliklar matematika darslarda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi, negaki, eng oddiy hisoblash amallari ham abstrakt hisoblashni talab etadi. Debil bolalar tartib sonlarni o'zlashtira oladilar, lekin qo'shish va ayirish, teskari sanash, eng oddiy masalalarni, misollarni yechishda juda qiynaladilar. Ular misolni mohiyatini, masalaning mazmunini va raqamli ma'lumotlarni tushunolmaydilar.

Aqli zaiflarda asosiy xotira jarayonlari - yodlash, saqlash va ko'paytirish – o'ziga xos xususiyatlarga ega, chunki ular anormal rivojlanish sharoitida shakllanadi. Ular tashqi, ba'zan tasodifiy il av ravishda qabul qilinadigan belgilarni yaxshiroq eslab qolishadi. Ular uchun ichki mantiqiy aloqalarni tanib olish va eslab qolish qiyinroq. Aqli zaif bolalarda ixtiyoriy yodlash oddiy tengdoshlariga qaraganda kechroq shakllanadi, aqli zaif bolalarda esa ataylab yodlashning afzalligi oddiy intellektga ega bo'lgan maktab o'quvchilaridagidek yaqqol sezilmaydi. S.D ta'kidlaganidek , aqli zaif odamlarning xotirasining zaifligi ma'lumotni olish va saqlashda emas, balki uni qayta ishlab chiqarishda qiyinchiliklarda namoyon bo'ladi va bu ularning oddiy aqli bolalardan asosiy farqidir. Voqealarning mantig'ini tushunmaslik tufayli aqli zaiflarning ko'payishi tizimsizdir. Idrok etishning yetuk emasligi, yodlash va eslab qolish usullaridan foydalana olmaslik aqli zaif odamlarni ko'paytirishda xatolarga olib keladi. Eng katta qiyinchiliklar og'zaki materialni takrorlashdan kelib chiqadi. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolaning shaxsiyatini shakllantirishning muhim omili nafaqat keng qamrovli tarbiya, balki maxsus ta'limning ajralmas tizimi tamoyiliga psixologik va pedagogik ta'sirni tashkil etishdir. Shu bilan birga, natija ma'lum ko'nikmalar, qobiliyatlar, fe'l -atvor xususiyatlarida emas, balki bolaning atrofdagi haqiqat bilan aloqalari va munosabatlarining butun majmuasini qayta tiklaydigan shaxsning yangi shakllanishida namoyon bo'ladi. O'ziga xos ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar ko'p hollarda aksariyat insonlardagi stereotip va noto'g'ri qarashlar, ta'lim olishi qiyin bo'lgan bolalarni yaxshi bilmaslik, ularning real imkoniyatlari va kuchli tomonlarini inkor qilish kabi holatlar sababli ta'lim olmay qolishlarini e'tirof etadilar. Ularning otaonalari o'z farzandlarining sifatli va inklyuziv ta'lim olish huquqini qanday himoya qilishni bilmaydilar. Ayniqsa, mutasaddi vazirlik va tashkilotlar amaldorlari tomonidan noto'g'ri munosabat mavjud bo'lgan bir vaqtda ta'lim va ijtimoiy himoya tizimlari qarshisida qo'rquv his etadilar. Korreksion-kompensator hamda rivojlantiruvchi ta'lim jarayonida o'quvchilarga differensial (tabaqalashtirilgan) va yakka tartibda yondashish zarur. Aqli zaif bolalarning

ijodiy faoliyati, qiziqishi va dunyoqarashini rivojlantirish ustida ish olib borish ular nutqini shakllantirishning muhim omili ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Aqli zaif bolalar nutqini boyitish, uni amaliy egallashlarining imkonini beruvchi yaxlit korreksion-rivojlantiruvchi jarayon pedagog va tarbiyachilar tomonidan puxta ishlab chiqilgan rejaga asoslangan (loyihalashtirilgan) holda, maqsadi hamda tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatish choratadbirlari aniq belgilanishi asosida tashkil etilishi lozimligi aniqlandi. Ishda nutqni shakllantirishga qaratilgan maxsus chora-tadbirlarning pedagoglar ko'magida oilada davom ettirilishi aqli zaif bolalarning har tomonlama rivojlanishi, ijtimoiy hayotga erta uyg'unlashuvining zaruriy sharti ekanligi isbotlab berildi.

Xulosa:Nerv jarayonlari muvozanati, bilish faoliyatining buzilganligi natijasida oligofren hulq-atvorida ham bir qator kamchiliklar kuzatiladi. Qo'zg'alish va tormozlanish o'rtasidagi muvozanat buzilganligi tufayli ayrim oligofren bolalar haddan tashqari jonsarak, serharakat, sho'x bo'ladilar va tormozlanish jarayoni ustun turgan bolalarda esa, aksincha, passivlik, bo'shanglik, beparvolik, hech narsaga qiziqmaslik kuzatiladi va hokazo. Oligofren bolalar vaziyatni yetarli darajada anglay olmaydilar, hatti-xarakatlarni vaziyatga qarab, adekvat o'zgartira olmaydilar. Ularda o'z-o'ziga va atrofdagilarga nisbatan tanqidiy munosabat birmuncha sust bo'adi. Yuqorida ko'rsatilgan bir qator kamchiliklarga qaramay, oligofren bolalar bilan to'g'ri tashkil etilgan maxsus ta'lim-tarbiya ishlari natijasida defektologlar ularni mustaqil hayotga tayyorlash, kasb-hunarga o'rgatish borasida katta yutuqlarga erishmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1."Alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligi"Ilmiy-metodik to'plam, T-2013
- 2."Praktikum po psixologii umstvenno otstalogo rebyonka". M., 1985.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. Uch jildlik, saylanma. Xalq merosi.1993.
4. Abu Nasr Forobiy. "Fozil odamlar shahri" \ tuzuvchi Mahmudov M. – T.: Xalq merosi. 1993
- 5 Burlachuk L.S. Psixodiagnostika: Uchebnik dlya vuzov. SPb.: Piter, 2001.
6. D.A.Nurkeldiyeva, Ya.E.Chicherina "Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik, logopedik tekshirish" T-2014